

Щербатюк В. С. К проблеме функционирования синонимов, обозначающих жилье, в поэтическом творчестве Лины Костенко.

Статья посвящена проблеме реализации синонимических единиц в языковой картине мира Лины Костенко. На основании функционально-прагматического анализа лексем, что представляют синонимический ряд с ядерным словом жилье, установлено особенности идиостили поэтессы.

Ключевые слова: синоним, лексема, синонимический ряд, общеязыковые синонимы, контекстуальные синонимы, идиостиль.

Shcherbatyuk V. S. To the problem of the functioning of synonyms denotating home in Lina Kostenko's poetic works.

The article is devoted to the synonymic units in the linguistic picture of the world by Lina Kostenko. The peculiarities of the poetess's ideostyle are defined on the basis of the functional and pragmatic analyses of the lexemes, which represent the synonymous range with the key word "home".

Keywords: synonym, lexeme, synonymous range, general language synonyms, contextual synonyms, ideostyle.

Шпильківська О. В.

Національний університет податкової служби України

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В ТЕРМІНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті проаналізовано явище полісемії в терміносистемі фінансового права, яке ускладнює правотворчу роботу й суперечить вимогам однозначності, точності й чіткої визначеності термінів загалом і в правничих термінів зокрема; виявлено основні причини й механізми появи кількох значень в одного терміна; з'ясовано основні прийоми уникнення полісемічності слів-термінів.

Ключові слова: термін, правнича термінологія, полісемія, однозначність, дефініція.

Наука фінансового права прагне до такого змісту понять, який представляв би пов'язану логічну систему і концептуальну єдність. Однак формування поняттєвого апарату науки фінансового права і вдосконалення фінансово-правової термінології не повинні зумовлювати втрату точності й визначеності вже усталених термінів. У цьому аспекті важливо, що правові поняття великою мірою потребують аутентичного тлумачення, яке дозволяє уникнути двозначності й неоднозначності в їхньому розумінні [5, с. 982-983].

У юридичній літературі основну увагу зосереджено передусім на тому, що необхідними й достатніми вимогами до правничої термінології є її однозначність, строга визначеність, ясність, стійкість, сумісність з усім комплексом використовуваних в юридичній науці термінів. Відповідно, термінологічні визначення понять у фінансовому законодавстві мусять мати чітко визначені межі й значення, виражені в їхньому значенні й об'ємі.

У фінансовому праві використовують як загальноправові, так і галузеві поняття і терміни, запозичені з конституційного, цивільного, господарського та інших галузей законодавства. Окрім того, використання спеціальних понять і термінів, визначених фінансових законодавством, не виключає їхнього використання іншими галузями законодавства. Це призводить до того, що залежно від ієрархії у фінансовому праві можна виділити загальногалузеві, галузеві, інституційні і спеціальні терміни [5, с. 989]. На перший погляд, між ними має бути певна ієрархічність, тобто термін

нижчого порядку не має виходити за межі визначення поняття вищого порядку, мусить деталізувати його. Проте аналіз термінів досліджуваної системи засвідчує наявність певної конфліктності (невідповідності) вказаних норм, що ускладнює як юридичну практику загалом, так і практику систематизації правничої термінології у межах окремої галузі зокрема.

У вітчизняній юридичній літературі питанню визначень термінів у законодавчих актах приділяють незначну увагу. У більшості джерел вказане питання розглядається лише в контексті правил правової техніки. Проте проблема використання визначень окремих понять у текстах нормативно-правових актів є значно ширшою і охоплює, крім власне технічних правил конструювання дефініції, проблему доцільності і необхідності правових термінів, значення їхніх визначень для ефективної реалізації правових приписів, ролі нормативних дефініцій у забезпеченні реалізації принципів правової визначеності, стабільності правової системи й одночасно гнучкості права [5, с. 1025].

Дотримання основних правил правотворчості (правотворчої техніки) є надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку законодавчої науки. У загальному вигляді правила правотворчої техніки є системою вимог і способів творення найбільш доцільних за формою і довершених за структурою, змістом і викладом нормативно-правових актів [8, с. 35-40]. Це зумовлює формулювання основних, найбільш загальних принципів (вимог), які вкладають в основу роботи над зовнішньою формою нормопроектів: 1) точність і визначеність формулювань термінів; 2) ясність і доступність термінів для адресата; 3) спеціалізацію і повне правове регулювання; 4) конкретність; 5) використання апробованих у правотворчій діяльності термінів; 6) оптимальна змістовність і компактність термінів; 7) системність і збалансованість; 8) уніфікація форми і структури термінів. Дотримання вказаних принципів тим важливіше на сучасному етапі, коли в процесі вітчизняної законотворчості часто спостерігається безсистемне поточне впорядкування поняттєвого складу законодавства. На жаль, це часто призводить до суттєвих втрат для системи актів однієї галузі чи правового інституту [5, с. 995]. Зокрема це стосується регулювання сфери фінансових відносин, де виникають численні проблеми, пов'язаних із інтерпретацією чи тлумаченням правової норми, яку містить той чи інший нормативно-правовий акт. Доречно погодитися з думкою спеціалістів про те, що “з логічної і телеологічної позиції слід забезпечувати узгодженість інтерпретованої норми як мінімум з нормами однакової і, особливо, вищої юридичної сили, її “пояснюваність” у контексті інших норм і, за можливості, підтримувати термінологічну єдність усього комплексу правової термінології” [8, с. 79].

Відповідно до того чи іншого нормативного законодавчого акту фінансово-правовий текст мусить адекватно розкривати зміст того чи іншого поняття, називати його родові і / чи видові ознаки, включати характеристики у стислій і узагальнювальній формі. При включенні фінансово-правових термінів у нормативно-правовий акт варто виходити з того, що термін мусить представляти чітку, логічну, послідовну дефініцію. Правовій дефініції мають бути притаманні чотири елементи: визначуване поняття, предикат, родова ознака і видова відмінність [5, с. 996].

Як уже було вказано вище, одна з основних вимог, яку висувають до правового терміна, є його однозначність. Проте парадокс правової термінології полягає якраз у

доволі частому й подекуди навіть системному порушенні цієї вимоги, що полягає у використанні кількох значень одного і того самого терміна, власне, у його полісемічності. Полісемія у фінансово-правовій термінології представлена як функціонування терміна в кількох різних значеннях, обов'язково пов'язаних між собою певними відношеннями, лініями семантичного розвитку. Передумовою розвитку багатозначності у фінансовому праві є рухомість структури лексичної одиниці (терміна), через яку знак набуває нового змісту на основі подібності чи суміжності репрезентованого нею поняття з іншими. Наприклад, термін *недоїмка* у фінансово-правовій літературі розглядається в матеріальному й юридичному аспектах. У матеріальному аспекті *недоїмка* є певною сумою грошових засобів, яку зобов'язаний суб'єкт мусив виплатити уповноваженому суб'єкту протягом певного терміну, але не виплатив. У юридичному розумінні термін *недоїмка* позначає правовідносини між уповноваженим суб'єктом і зобов'язаним, змістом яких є права й обов'язки сторін стосовно не внесеної у визначений строк суми податку (збору) [5, с. 1015]. Вказана здатність фінансово-правового терміна до вираження кількох значень і репрезентована його полісемічністю, яка порушує основну вимогу до правового термінотворення.

Стосовно багатозначності терміна у сучасному мовознавстві існують протилежні погляди. Одні вчені вважають, що в термінології таке явище, як полісемія, є неприпустимим, інші допускають його наявність у термінології. Останнім часом актуальною є думка про те, що полісемія властива термінам не меншою мірою, ніж загальнонавчальній лексиці.

І. Арнольд вважає, що багатозначність термінів є головним недоліком термінології. Багатозначність, проте, не заважає розумінню, якщо різні значення слова стосуються різних галузей права і тому не можуть в одному контексті зашкодити розумінню. Осмислення терміна може ускладнюватися, якщо термін однозначний у межах однієї певної галузі науки [1, с. 252]. Р. Будагов зазначає, що за наявності полісемії термін втрачає первинну і важливу функцію розрізнення, з одного боку, а з іншого – “сама природа знака-терміна з однозначним співвідношенням того, що означає і того, що означається, позбавляє його будь-яких передумов для розвитку полісемії” [2, с. 65]. В. Даниленко намагається узаконити явище полісемії в термінології, що виявляється передусім як категорійна багатозначність на основі метонімічного і синекдохічного переносу значення. Н. Котелова, визнаючи полісемію термінів, пояснює її розшаруванням значень залежно від уживання слова в різних галузях знань” [6, с. 124]. В. Г. Гак підтверджує, що полісемія термінів є конкретним виявом діяльності людини, проводячи паралель між діяльністю і мовною. Як у конкретній діяльності матеріальне знаряддя стає поліфункціональним, так у конкретному акті комунікації відбувається постійне взаємне “припасування” елементів мови й елементів ситуації, що позначаються ними. Таке пристосування мовних одиниць до умов конкретної мовної ситуації призводить до розмивання семантичних меж лексичних одиниць, точніше до полісемії. Отже, особливості плану змісту лежать в основі полісемії лексичних одиниць взагалі і термінології зокрема.

Щодо власне правової полісемії ми підтримуємо твердження дослідниці М. Вербенец, яка зазначає: “Однозначність і точність інформації у правових документах неможливі при довільному доборі лексики для термінотворення,

різночитанні термінології, невпорядкованості семантичних відношень в юридичній терміносистемі. Лексико-термінологічна неоднозначність завжди є серйозним недоліком такої розвиненої інформаційної системи, як законодавство” [3, с. 124].

Полісемія, що її традиційно вважають хибою будь-якої термінології, на нашу думку, є суттєвим недоліком фінансово-правової системи термінів. Випадки закріплення різних визначень одного і того самого поняття за одним і тим самим терміном у фінансовому праві є як наслідком, так і передумовою різночитань нормативних документів, причому в окремих випадках наявність кількох визначень одного і того самого терміна є наслідком процесу усвідомлення поняття, що в результаті призводить до його конкретизації в наступних законах. Поширеною є також і ситуація, за якої чергова редакція дефініції не є її конкретизацією, а навпаки, несе в собі певні протиріччя, виявлені, як правило, в процесі правозастосування [5, с. 995]. Наприклад, основоположною категорією бюджетного права є *бюджет*, характерні риси якого містить визначення відповідного терміна. У науковій літературі *бюджет* розглядається як економічна, фінансова і правова категорія. Це знайшло своє відображення і в науці фінансового права, де *бюджет* визначений як триєдина категорія. Законодавче визначення терміна *бюджет* представлено в Бюджетному кодексі України, де *бюджетом* є “план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, виконуваних органами державної влади, органами влади АР Крим і органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду” (Бюджетний кодекс України (від 21 червня 2001 року). Законодавче визначення *бюджету* розкриває передусім його економічну і фінансову сутність, враховуючи вказівку на фінансовий план. Інші визначення стають при цьому лише конкретизацією загального визначення поняття “бюджет”. Єдиного тлумачення терміна *бюджет* у науці фінансового права не існує. У юридичній літературі звертається увага на розгляд бюджету в матеріальному (як документ, що поєднує видатки і прибутки держави), юридичному (як закон чи рішення місцевих рад), адміністративному (як попередній план видатків і прибутків), бухгалтерському (як зведена таблиця сукупності видатків і прибутків), політичному (як дозвіл парламента на формування і використання державних фінансів), економічному й соціальному (як інструмент впливу держави на економічне й соціальне життя держави) аспектах [5, с. 990]. Як правова категорія бюджет є, з одного боку, актом про бюджет, тобто актом, у якому держава і муніципальні утворення виражають свою волю на відчуження бюджетних ресурсів, які надходять сюди відповідно до цього акту у фінансовому році. А з іншого боку, акт про бюджет ухвалюється за особливою процедурою представницьким органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. В. Чернадчук наголошує, що в фінансовому праві часто трапляються випадки невдалого застосування загального терміна *бюджет*. Наприклад, складовою спеціального фонду місцевих бюджетів є бюджет розвитку. Статтею 71 Бюджетного кодексу України встановлений перелік надходжень і витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів, про бюджети розвитку згадано також і в статтях 72 і 74 Бюджетного кодексу України, проте в самому кодексі немає його визначення, проте воно є у статті 1 Закону України “Про місцеве самоврядування”. Тут бюджет визначений як видатки і прибутки місцевих бюджетів, які отримуються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку й

зміцнення матеріально-технічної бази. Варто наголосити на тому, що використання терміна бюджет у значенні бюджету розвитку актуалізує передусім значення частини фонду бюджету [5, с. 991].

Наведений приклад не є спорадичним у термінології фінансового права. Полісемія термінологічних одиниць, які формують досліджувану лексичну підсистему, виявляє регулярний характер, що зумовлено загалом українською юридичною практикою, яка на сучасному етапі подекуди засвідчує ігнорування принципів однозначності й точності у витворенні юридичних дефініцій. Сказане доцільно проілюструвати ще одним прикладом. Системоутворювальним поняттям фінансового права, на основі якого сформована низка інших фінансово-правових правових понять, є “кредит”. Відповідний термін *кредит* є широко використовуваним у нормативно-правовому регулюванні банківської галузі, а також і в інших галузях фінансової діяльності, зокрема в податковій. Відповідно до статті 1 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, *банківський кредит* – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання набути права вимагання боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, надане в обмін на зобов’язання боржника повернути суму заборгованості, а також зобов’язання за оплатою відсотків і інших зборів за цією сумою (Закон України “Про банки і банківську діяльність”, 2001 р.). Інший підхід спостерігається у податковому законодавстві, де використовують терміни *кредит*, *фінансовий кредит*, *податковий кредит* тощо. У Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” термін *кредит* визначається як засоби і матеріальні цінності, надані резидентами чи нерезидентами у використання юридичним чи фізичним особам на певний строк під процент (Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств”, 1995 р.). Представлені в цьому законі визначення *фінансового*, *товарного кредиту* і *кредиту під цінні папери* не суперечать наведеному визначенню *кредиту*. Проте в податковому праві використовується поняття податкового *кредиту*, яке має свою специфіку і особливості. Наприклад, у наведеному вище законі *інвестиційний податковий кредит* – це відстрочка оплати податку на прибуток, а згідно з іншими законами, – це сума, на яку платник податків має право зменшити податкове зобов’язання звітного періоду (Закон України “Про податок на додану вартість”, 1997 р.), або сума (вартість) витрат, які зазнав платник податків-резидент у зв’язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних чи юридичних осіб, на суму яких дозволяється зменшення його річного оподаткованого прибутку, отриманого за результатами такого звітного періоду у випадках, передбачених законом (Закон України про податок з доходів фізичних осіб, 2003 р.). Останнє визначення терміна податковий кредит засвідчує, що по суті своїй воно спрямоване на опис податкової пільги. На прикладі видно, що в окремих випадках визначення спеціальних термінів суттєво різняться навіть у межах однієї правової галузі [5, с. 992].

Д. Лотте, О. Реформатський та інші вчені, відмовляючи термінам у здатності до багатозначності, розглядають як безпосередній наслідок відсутності цієї здатності незалежність терміна від контексту, обґрунтовуючи це положення твердженням про те, що якщо термін однозначний у системі, то й при функціонуванні в тексті він буде мати точні семантичні межі [7]. О. Реформатський при цьому зазначає, що термін не потребує контексту, тому що він “пов’язаний не з контекстом, а з термінологічним

полем. Термінологічним полем, у такому випадку, є та термінологія, у межах якої термін однозначний” [7, с. 117]. Про незалежність терміна від контексту пише і С. Бурдін, який заявляє, що в науковій мові слова-терміни поза контекстом завжди однозначні, на відміну від звичайних слів, що реалізують одне з властивих їм значень у контексті.

На відміну від Д. Лотте, О. Реформатського, С. Бурдіна і інших дослідників, В. Даниленко, визнаючи і виправдовуючи полісемію термінів, зокрема категорійну полісемію, вважає контекст однією з умов досягнення семантичної однозначності термінів. Повторюваність контексту закріплює за терміном суворо визначене його значення. Такий постійний стійкий контекст В. Даниленко називає стандартним [4, с. 53]. А. Крилов також звертає увагу на сенсорозрізнявальну роль контексту в термінології. О. Ахманова вважає, що “зміст терміна розкривається тільки через його реальне функціонування, через реальний “метасинтаксис””.

Для полісемантичних термінологічних одиниць індиферентність до контексту, до оточення не є характерною ознакою, оскільки саме у визначених контекстних умовах знімається багатозначність терміна, реалізується лише одне з його значень. Це означає, що контекст є засобом добору потрібного значення, хоча у фінансово-правовій літературі існують окремі випадки, коли контекст не завжди є гарантією однозначного розуміння терміна. Для порівняння можна навести такий приклад. Уперше визначення терміна банк у законодавстві України з’явилося в Законі “Про банки і банківську діяльність” (від 20.03.1991 р.), згідно з яким банк було представлено як установи, функція яких полягає у кредитуванні господарюючих суб’єктів і громадян щоразу залучення грошових засобів підприємств, установ, організацій, населення і інших кредитних ресурсів, касовому і розрахунковому обслуговуванні народного господарства, виконанні валютних і інших банківських операцій. Внесені в 1993 р. зміни до Закону обмежили визначення терміна банк, запровадивши поняття небанківська фінансова установа, яка не може відкривати рахунки, приймати внески і здійснювати розрахунки й кредитування (Закон України “Про банки і банківську діяльність”, 1993 р.). Пізніше Законом України “Про Національний банк України” було подане визначення терміна фінансово-кредитна установа, якою була юридична особа, наділена правом здійснення однієї чи кількох операцій, виконуваних банками, за винятком залучення у внески грошових коштів населення (Закон України “Про Національний банк України”, 1999 р.). Сьогодні банк як правова категорія визначений Законом України “Про банки і банківську діяльність” (від 7.12.2000 р.), відповідно до якого термін банк позначає юридичну особу, яка має виключне право на основі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; розміщення вказаних коштів від власного імені, на власних умовах і на власний ризик; відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Усі наведені визначення засвідчують залежність тлумачення відповідного фінансово-правового терміна від контексту. Саме контекст і потреба акцентувати ті чи інші семантичні аспекти є визначальним чинником уніфікації правової термінології.

Функціональний ідеал, коли досягається мета єдності та однозначності юридичної термінології, має бути реалізований в українській юридичній терміносистемі, по-перше, в процесі подальшого нормотворення, а по-друге, в процесі

нормозастосування, зокрема в юридичній практиці. Саме це зумовлює вимоги чіткості та однозначності, яким мають відповідати нормативно-правові акти [3, с. 126].

Очевидно, що фінансові відносини регламентуються нормами господарського, цивільного, податкового права тощо, що вимагає точності у використанні термінології. Проте явище полісемії термінів засвідчує, що сама проблема виходить за межі термінологічної і зумовлює виникнення значно ширшої проблеми – формування законодавчих понять. Саме тут виникає питання узгодження вимог права і вироблених практикою грошово-кредитних (фінансових) відносин термінів, тому основне спрямування цієї проблематики має бути скероване в узгодження висновків правових і економічних наук з актами діючого законодавства з метою єдиного відображення у законодавстві основних категорій з області фінансів [5, с. 1047].

Л і т е р а т у р а :

1. *Артикуца Н. В.* Мова права і юридична термінологія : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Наталя Володимирівна Артикуца. – К. : Стило, 2004. – 277 с.
2. *Будагов Р. А.* Очерки по языкознанию : [монография] / Рубен Александрович Будагов. – М. : Изд.-во АН СССР. – 1953. – 280 с.
3. *Вербенец М. Б.* Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вербенец Мая Богуміла. – К., 2004. – 242 с.
4. *Даниленко В. П.* Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М. : Наука, 1979. – С. 7-67.
5. Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : [материалы Международного “круглого стола” (черновцы, 21-23 сентября 2006 года)] / [ред. П. С. Пацуркивский, Г. О. Матюшкин]. – Нижний Новгород : Нижегородский исследовательский научно-прикладной центр “Юридическая техника”, 2007. – 1456 с.
6. *Котелова Н. З.* К вопросу о специфике термина / З. И. Котелова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 122-127.
7. *Реформатский А. А.* Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103-125.

Шпильковская Е. В. Явление полисемии в терминологии финансового права.

В статье осуществлен анализ явления полисемии в терминотерминологической системе финансового права, которое усложняет правовую работу и противоречит принципам однозначности, точности и четкости определения терминов в целом и правовых терминов в частности; выявлены основные причины и механизмы возникновения нескольких значений у одного термина; описаны основные приемы избежания полисемичности слов-терминов.

Ключевые слова: термин, правовая терминология, полисемия, однозначность, дефиниция.

Shpylkyvska O. Polysemy in the terminology of financial law.

The article presents the analysis of the phenomenon of polysemy in the terminological finance law, which complicates the legal work and contrary to the uniqueness, precision and clarity of definition of terms in general, and in particular of legal terms, identified the main causes and mechanisms of multiple values for a single term, provide basic instructions to avoid polysemy words-terms.

Keywords: term, legal terminology, polysemy, uniqueness, definition.